

УДК 343.982.4

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.52>**Марина Хоменко,**

студентка V курсу

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В РОЗКРИТТІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань щодо доречності використання поліграфа в розслідуванні та розкритті злочинів. Проаналізовані вітчизняні правові норми, які регулюють це питання, а також іноземний досвід. Визначено проблемні питання, вказано можливі шляхи їх вирішення. Наука криміналістика знаходиться в постійному розвитку, який взаємопов'язаний із загальним розвитком сучасного суспільства, розвитком правової науки та сучасних технологій. Про це говорять досить значні переміни у формуванні нових засобів, способів та ідей щодо збагачення теорії та практики винайдення, закріплення та реалізації різних слідів злочину, методології їх розслідування тощо. Нині не є виключенням така галузь, як винайдення брехні та виявлення дійсного інформаційного становища учасника кримінального розслідування під час його взаємодії з іншими учасниками та структурою кримінального судочинства загалом. Уже протягом тривалого часу на території України поліграф використовується у приватному секторі, зокрема, під час прийняття на роботу нових співробітників. Окрім того, поліграф використовують у державному секторі. У статті проаналізовано цей аспект, адже саме укріплення інформації про злочинну діяльність досить часто стає головною перепоною та дієвим способом протидії розслідуванню злочинів досліджуваної мною тематики поліграфа. В Україні застосування поліграфа законодавством прямо не заборонено, будь-яких ліцензій чи дозволів на його придбання та використання не потрібно. Виконання поліграфічних перевірок не суперечить чинному законодавству України і не порушує його, воно має на меті насамперед захист прав. Також завжди дотримуються і конституційні права громадян, адже перевірки здійснюються лише з їх письмової згоди. Проте в разі можливої помилки у вимірах або інтерпретації (обробки) даних може бути завдано значної моральної чи матеріальної шкоди. Критики методу вбачають у ньому занадто спрощену, механічну схему інтерпретації реакції людського організму на зовнішні подразники, крім того, під час експертизи можуть бути не враховані різні фактори, що впливають на основні показники. Однак з огляду на тенденцію до збільшення кількості випадків використання поліграфа, є висока вірогідність використання даних, які були отримані за допомогою цього пристрою, як доказової бази в межах кримінального провадження вже в найближчому майбутньому.

Ключові слова: застосування поліграфа, поліграфічне опитування, детектор брехні, прихована інформація, фіксація фізіологічних параметрів, спеціаліст-поліграфолог, тенденції застосування.

Постановка проблеми. Підвищення рівня розкриття злочинності за допомогою нових інноваційних технологій, серед яких почесне місце посідає поліграф, є привабливим та актуальним напрямом його реалізації та впровадження в епоху сьогодення. Тому розроблення правильних методик його використання пришвидшило та полегшило би проведення слідчих (розшукових) дій та, зокрема, було б надзвичайно актуальним та корисним для слідчої практики.

Теоретичному вивченню проблем одержання вербальної інформації та використання поліграфа в кримінальному судочинстві присвячували свої праці Р.С. Белкіна, В.О. Волинський, В.К. Весельський, В.С. Кузьмічова, Ю.К. Орлова, В.К. Лисиченко, П.А. Лупинська, М.Я. Сегай, М.А. Селіванова, А.П. Сошнікова,

П.П. Тищенко, М.Є. Шумило, Т.Р. Морозова, Л.Д. Удалова, Ю.І. Холодний, В.І. Василичук, В.П. Захаров, О.І. Козаченко, В.В. Матвійчук, Д.Й. Никифорчук, С.І. Ніколаюк, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорельський, В.В. Попова, А.М. Титов, В.О. Черков та інші.

Метою статті є розкриття сутності та проблем використання поліграфа в розкритті і розслідуванні злочинів, напрями його використання, а також визначення сучасних тенденцій застосування поліграфа, проблем під час розслідування злочинів, шляхи удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Довгий час в Україні триває обговорення питання щодо використання поліграфа як джерела доказування в межах кримінального провадження. Однак, окрім законопроекту про доповне-

ння Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні), який був поданий наприкінці 2015 р., але залишився в комітеті на доопрацюванні, жодних інших прецедентів використання поліграфа в кримінальному провадженні не було. Загалом більшість науковців у сфері правоохоронної діяльності схиляються до думки, що інформація, отримана за допомогою поліграфа, може бути доказом у кримінальних провадженнях. Більшість поліграфологів погоджуються з цією думкою, пояснюючи, що поліграф майже неможливо обдурити.

Насамперед, варто зазначити, що 2 липня 2015 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про Національну поліцію», ст. 50 котрого передбачає застосування поліграфа до осіб, котрі виявили бажання вступити на службу до поліції, за їх згодою [3].

Окрім цього, Наказом МВС України від 13.11.2017 р. № 920 була затверджена Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України. У цій інструкції зазначено, що опитування з використанням поліграфа спеціально упорядкований та науково обґрунтований комплекс засобів одержання, зіставлення та інтерпретації психофізіологічних реакцій людини у відповідь на психологічні показники [5].

Нині є проєкт Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» від 12 березня 2013 р. З огляду на те, що немає повноцінного закону про використання поліграфа, він далі активніше застосовується щодо боротьби зі злочинністю. У міжнародному досвіді опитування із застосуванням процедури поліграфа застосовують для вирішення завдань двох випадків.

а) опитуваний піддається дослідженню на приховування інформації, котра становить інтерес для досудового розслідування;

б) скринінгові перевірки у процесі підбору кадрів, аналізу персоналу та вчасного виявлення його дійсної нелояльності [7].

Як показує практика правоохоронних органів міжнародних країн, варто виділити три головні підходи до визначення юридичного статусу результатів застосування поліграфа в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень:

1) категоричне заперечення відомостей із застосуванням поліграфа в розкритті та розслідуванні кримінальних злочинів доказом у суді (Естонія, Держава Ізраїль, Колишня Югославська Республіка Македонія, Молдова, Сінгапур та Словаччина);

2) неповне визнання результатів реалізації поліграфа в розкритті та розслідуванні кримінальних злочинів доказом у суді (Білорусь, Індія, Канада, Литва, Польща та Угорщина). Наприклад, у Білорусі при загальному невизнанні результатів застосування поліграфа в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень доказом у суді зустрічається виклик фахівця-поліграфолога до суду для допиту як спеціаліста, що дає змогу долучати до кримінальної справи протокол його допиту як доказ;

3) повне визнання результатів застосування поліграфа в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень доказом у суді (Латвія, Росія, Румунія, США та Японія).

В Україні використання поліграфа здійснюється на підставі правових норм Основного закону України, законодавства про працю та інших нормативно-правових актів. Наприклад, у ст. 28 Конституції України визначено: «Людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом». Застосування поліграфа підпадає під словосполучення «інші досліді». У ст. 32 Конституції України визначено: «Забороняється збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди» [1]. Тому чинна нормативна база передбачає такі передумови: отримання письмової згоди опитуваної особи на використання щодо неї поліграфа; застосування тільки сертифікованих пристроїв; проведення інтерв'ю та інтерпретація його результатів тільки працівником, який пройшов відповідне навчання та отримав допуск до цієї роботи [6].

Передумовою широкого використання поліграфів правоохоронними органами України є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. Ст. 8 цього Закону закріплює повноваження органів, котрі здійснюють оперативно-розшукові дії, опитувати осіб за їх згодою. Відповідно, використання поліграфа розуміється як певний різновид опитування. При цьому одержані таким чином відомості не можуть бути прийняті судами як докази у справі, вони є тільки показниками для збирання офіційних доказів [4].

Значення та доказову базу доказів результати використання детектора брехні набувають тільки в межах призначеної судової експертизи. Процедура її призначення та порядок здійснення в найширшому значенні розкриті в КПК України та Законі України «Про судову експертизу». Кримінальний процесуальний кодекс України регламентує лише здійснення обов'язкових експертиз, тоді як факультативні експертизи

можуть бути призначені на власний розсуд суду. Визначена в межах кримінального, цивільного та інших різновидів судочинства ця факультативна експертиза називається зазвичай «судовою психофізіологічною експертизою із застосуванням поліграфа». Водночас застосування поліграфа є тільки одним зі способів дослідження та вивчення обставин, що використовуються судовим експертом [2]. Оцінка та аналіз відомостей, отриманих під час опитування за допомогою поліграфа, дають змогу отримувати потрібну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, котра приховується. Певні детектори мають змогу зіставляти напругу голосових зв'язок, закріплювати збільшення розширення капілярів, реакцію зіниць очей тощо. Детектор виступає лише реєстратором об'єктивних показників, а їх суб'єктивне тлумачення може виконати лише поліграфолог, котрий і здійснює відповідне «інтерв'ювання» за спеціальними методиками з урахуванням обставин справи. Поліграфолог порівнює параметри, зафіксовані детектором у стані психофізіологічного спокою, з тими, котрі спостерігалися в процесі адресації критичних питань чи пред'явленні об'єктів, пов'язаних зі злочином [8]. Проте є багато науково підтверджених фактів про психопатичних особистостей, котрі не показують змін фонових фізіологічних параметрів, навіть заперечуючи скоєні ними жорстокі злочини. І, навпаки, людина, котра не здійснювала злочин, однак зіткнулася з його проявом демонструє фізіологічні показники, властиві особі, яка вчинила злочин. Проте все ж такі факти про застосування такого методу виявлення правди є: наприклад, 23 травня 2002 р. в інтерв'ю УНІАН начальник Головного управління карного розшуку МВС України Володимир Євдокимов сказав, що органи поліції України мали у своєму користуванні та розпорядженні 15 поліграфів, котрі активно застосовувались у Дніпропетровській, Луганській областях, Києві, Донецьку, Черкасах та Криму. Під час проведення експерименту з використання поліграфа, котрий тривав із 2000 р. до весни 2002 р., правоохоронці розкрили 119 тяжких злочинів, враховуючи викрадення дитини, 40 вбивств, 15 розбійних нападів, розшукали шестеро злочинців і чотирьох зниклих безвісти громадян [9].

Варто зазначити, що використання поліграфа в кримінальному провадженні є допустимим. Ця процедура відповідає факторам законності (жоден нормативний акт не включає заборони його використання, він не порушує прав людини, базисів кримінального судочинства чи процесуальних гарантій

особи), етичності (поліграф взагалі не принижує гідність людини і не є аморальним за умов раціонального його застосування) та безпечності (жодної небезпеки життю чи здоров'ю особи він не становить) [12]. Для подолання протидії розслідуванню злочинів у галузі службової діяльності можливості поліграфа слідчий може застосувати в таких ситуаціях (слідчих ситуаціях):

- є суперечності у показаннях двох співучасників злочину і вони (або один із них) до належної міри протидіють встановленню істини та розслідуванню;

- мають місце розбіжності між певними фактами та показами свідка або злочинця;

- підозрюваний має бажання довести власну невинуватість, що часто слідчим сприймається як елемент протидії розслідуванню;

- слідчий підозрює вчинення протиправного тиску на суб'єктів кримінального провадження (підозрюваних, свідків, експертів тощо) корумпованими працівниками правоохоронних органів [10].

Окрім цього, поліграф у межах подолання протидії розслідуванню злочинів у галузі службової діяльності можна використовувати під час проведення такої слідчої дії, як пред'явлення до впізнання. Наприклад, процедуру поліграфа можна використовувати перед пред'явленням для впізнання або після з метою перевірити правдивість особи, котра здійснювала впізнання. Ще одним засобом використання поліграфа в цій слідчій дії є здійснення впізнання безпосередньо під контролем поліграфа. Організаційною властивістю цього впізнання є те, що впізнавані предмети мають пред'являтися особі поступово, а поліграф буде закріплювати всі реакції особи на них [11]. Також не варто відкидати використання поліграфа як засобу профілактики протидії розслідуванню. Злочинець або свідок, що відмовився від проведення психофізіологічного інтерв'ю чи проведення психофізіологічної експертизи із використанням поліграфа, в певний момент починає викликати у слідчого підозру щодо надання ним неправдивої інформації. Але якщо підозрюваний не несе відповідальності за це, то свідок у разі ненадання або надання неправдивої інформації може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Суттєвим моментом є й відеофіксація цих заходів під час їх здійснення, що унеможливить сумнів у достовірності результатів проведення таких заходів та заангажованості чи корумпованості спеціаліста-поліграфолога. Проте великим недоліком є те, що в Україні нині немає власного сертифікованого виробництва поліграфів. Багато українських полі-

графологів використовують у своїй роботі прилади американської компанії Lafayette Instrument, котра є лідером світового ринку. Також О.І. Мотлях зазначає, що має бути спеціаліст «конкретної галузі наукового пізнання» [13]. І це також є певною проблемою неврегульованості питань процесу та суб'єктів застосування поліграфа в кримінальному судочинстві. Водночас висновки психологів щодо ефективності використання поліграфа у кримінальному процесі не настільки однозначні. Вони пояснюють можливі помилкові результати поліграфа неідеальністю техніки та людським фактором. Невинний підслідний може почати боятися неправильного трактування його відповіді. Скутий страхом «неправильної» відповіді, він навмисно починає реагувати однаково як на контрольні, так і на релевантні запитання. Науковці згодні з думкою, що достовірність відповідей, отриманих від поліграфа, залежить від конкретної техніки формулювання питання, здібностей та вміння поліграфолога визначити коло тих чи інших питань, а також від того, як налаштована апаратура. Ключовими у будь-якому поліграфічному дослідженні є фізіологічні реакції. При цьому відомі випадки впливу на фізіологічні реакції медикаментозними засобами (наприклад, заспокійливими). Також неабияке значення має фізіологічне здоров'я тестованого, оскільки стан здоров'я може впливати на показники поліграфа. У разі наявності певних хвороб дослідження не може бути проведено. Зазначені фізіологічні показники виникають внаслідок психологічних реакцій, які людині-поліграфологу досить важко повністю відстежити. До того ж поліграфолог може помилитися в інтерпретації результатів дослідження, а їх оскарження нині є складним процесом, якщо взагалі можливим. Суперечливими залишаються норми Конституції України та Кримінального кодексу України.

Висновки.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що використання отриманих даних із застосуванням поліграфа в доказуванні, в тому числі в Україні, цілком припустиме, проте цьому має передувати глибоке і всебічне наукове дослідження приладу. Неефективність окремих традиційних методів отримання вербальної криміналістично значущої інформації свідчить про потребу збільшення засобів подолання протидії розслідуванню злочинів у галузі службової діяльності шляхом застосування кардинально нових та незвичних, нетрадиційних методів здобуття цієї інформації. З усього арсеналу

таких засобів, опрацьованих у теорії та практиці криміналістики, одним із найбільш вдалих та дієвих є дослідження із застосуванням комп'ютерного поліграфа. Незважаючи на явні та беззаперечні переваги його використання в досудовому розслідуванні, є також низка проблем правового та організаційного характеру, які гальмують процес його легалізації на рівні КПК України, а отже, впровадження в діяльність правоохоронних органів. Найшвидше вирішення цих проблем дасть змогу ефективно та повно використовувати усі можливості поліграфа під час розслідування та розкриття злочинів у сфері службової діяльності, подолання протидії з боку зацікавлених суб'єктів. Мають бути достатньо репрезентовані інструментальні психофізіологічні експерименти на основі поліграфа, які співвідноситимуться з чинним кримінальним процесуальним законодавством. Нині варто розробити нові законодавчі акти щодо легалізації поліграфа в Україні та діяльності, пов'язаної з його використанням, а також удосконалити чинне нормативно-правове регулювання щодо використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів. Враховуючи необхідність, питому вагу та наукову обґрунтованість цього науково-технічного приладу в правозастосовній діяльності міжнародних країн, будемо мати надію, що найближчим часом поліграф займе чільне місце в системі засобів доказування у кримінальному судочинстві України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page4>. (Дата звернення 10.03.2020 р.)
3. Про Національну поліцію : Закон України від 13.02.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (Дата звернення 10.03.2020 р.)
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (Дата звернення 10.03.2020 р.)
5. Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : Наказ МВС України № 920 від 13.11.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17> (Дата звернення 10.03.2020 р.)
6. Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів : Наказ № 329 від 02.08.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13> (Дата звернення 10.03.2020 р.)
7. Проект Закону про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо викорис-

тання поліграфа (детектора брехні) від 12.03.2013 р. № 2521. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058. (Дата звернення 10.03.2020 р.)

8. Удалова Л.Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 28 с.

9. Пунда О.О. Право на особисту недоторканість та перспективи використання поліграфа у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–1. С. 366–369.

10. Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ, 2005. 324 с.

11. Нанівський В., Лешкович Т. Перспективи використання поліграфа у кримінальному судочинстві. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 33–38.

12. Лешкович Т.А. Форми використання поліграфа у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6-1. Том 2. С. 192–195.

13. Мотлях О.І. Нормативно-правове регулювання використання поліграфа правоохоронними органами зарубіжних країн. *Вісник. Серія: право та державне управління*. 2011. № 4. С. 169–173.

Maryna Khomenko. The use of a polygraph when solving and investigating a crime

The article is devoted to the study of problematic issues regarding the appropriateness of the use of a polygraph in the investigation and detection of crimes. Domestic legal norms that regulate this issue as well as foreign experience are analyzed. Problematic issues are identified, possible ways to solve them are indicated. The science of criminology is in constant development, which is interconnected with the general development of modern society, the development of legal science and modern technology. This is evidenced by significant changes in the formation of new tools, methods and ideas for enriching the theory and practice of invention, consolidation and implementation of various traces of crime, the methodology of their investigation and more. Today, the field of inventing lies and revealing the real information position of a participant in a criminal investigation during his relationship with other participants and the structure of criminal proceedings in general is no exception. For a long time in Ukraine, the polygraph has been used in the private sector, in particular, when hiring new employees. In addition, the polygraph is used in the public sector. In particular, the article analyzes this aspect, because the concealment of information about criminal activity often becomes the main obstacle and an effective way to counter the investigation of crimes of the subject of my polygraph. In Ukraine, the use of a polygraph is not expressly prohibited by law, and no licenses or permits for its acquisition and use are required. Execution of polygraph examinations does not contradict the current legislation of Ukraine and does not violate it, it is aimed primarily at protecting rights. Citizens' constitutional rights are also always respected, as inspections are carried out only with their written consent. However, in the event of a possible error in the measurement or interpretation (processing) of the data, significant moral or material damage may be caused. Critics of the method see it as too simplistic, mechanical scheme of interpretation of the human body's reactions to external stimuli, in addition, the examination may not take into account various factors that affect the main indicators. However, given the increasing trend in the use of the polygraph, there is a high probability of using the data obtained with this device as evidence in criminal proceedings in the near future.

Key words: polygraph application, polygraph survey, lie detector, hidden information, fixation of physiological parameters, polygraph specialist, application tendencies.